

Zeitschrift: Beiträge zur nordischen Philologie
Herausgeber: Schweizerische Gesellschaft für Skandinavische Studien
Band: 68 (2021)

Artikel: Der er en verden uden for Bern : stednavne og spatiale referenter i K 47
Autor: Skovgaard Boeck, Simon
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-919718>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 29.11.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Der er en verden uden for Bern. Stednavne og spatiale referencer i K 47

Simon Skovgaard Boeck (København) <https://orcid.org/0000-0001-5334-7241>

Abstract: This article presents the project Norse World – a digital infrastructure of place names and other spatial referents in medieval East Norse texts. The database is a valuable scholarly resource for literary scholars, philologists, linguists, onomasticians, and others interested in Scandinavian medieval literature and medieval mentality and worldviews. It is not only a gazetteer of places mentioned in the East Norse sources, but also contains information on both sources and places. The attestations – available for further research – are accessible as data and can be visualized on a map.

The qualitative and quantitative differences between the texts of K 47 in respect to spatiality are discussed as a case study showing that Norse World is a useful tool for research in medieval Scandinavian literature.

Keywords: Norse World, digital infrastructure, spatial humanities, placenames, places, East Norse, philology, K 47

1 Introduktion

Den danske forfatter Peter Seeberg (1925–1999) har i et interview udtalt at de fremmedartede, hovedsageligt engelskklingende personnavne som Dust, Hawk og News, der optræder i hans novellesamling *Eftersøgningen* (1962) er “tovlige ord”, der gjorde det muligt “at skabe et associativt rum, som man ikke benytter, men som er med i sin ubenyttethed” (Svendsen 1966: 88). Billedet i dette udsagn kan også bruges om den senmiddelalderlige danske litteratur. De første danske læsere af K 47 har næppe haft en meget konkret opfattelse af de steder der omtales i håndskriftets tekster; snarere har disse eksotiske steder været med til på lignende måde at danne et “associativt rum”. Jeg vil i det følgende indkredse hvordan stednavnene anvendes i K 47’s tekster. Jeg når ikke til at sige hvordan teksternes stednavne kan sige noget om de middelalderlige verdensbilleder, der ligger bag dem; men jeg præsenterer et værktøj, der vil kunne understøtte fremtidig forskning i netop det – og meget andet.

2 Norse World

2.1 En præsentation

Norse World er det konkrete resultat af et infrastrukturprojekt, der for tiden udarbejdes ved Uppsala universitet. Projektet hedder formelt “Fornnordisk omvärldsuppfattning: En kartering och analys av utländska ortnamn i svenska och danska texter från medeltiden” og er støttet af Riksbankens Jubileumsfond.¹ Ved hjælp af denne resurse er det muligt at stille en række interessante spørgsmål til den østnordiske litteratur. Projektets målgruppe er bl.a. filologer, litteraturhistorikere, navneforskere, historikere, og en kort præsentation er formentlig på sin plads.²

Norse World vil indeholde stednavne og andre stedindikerende ord og fraser fra hovedparten af det fornsvenske og gammeldanske korpus, vel at mærke kun sådanne steder der ligger uden for det nuværende Danmark-Sverige.³ Til gengæld begrænser vi os ikke til proprier, men medtager også inkolentbetegnelser og adjektiver, der er afledt af stednavne. Undertitlens “kartering och analys” kan forlede til at tro, at projektet tolker stednavnenes brug i de enkelte tekster. Det er ikke tilfældet; den offentligt tilgængelige database bliver et redskab for forskere og andre interesserede til at undersøge stednavnes forekomst i teksterne. Det er med andre ord et avanceret register, der til hvert belæg i materialet knytter oplysning om det konkrete værk, håndskrift, udgave, sidetal m.m. Hvert håndskrift og tidligt tryk er registreret for sig med oplysninger om tilkomsttid og -sted, materiale, omfang og indhold. I databasen knyttes hvert stednavn desuden til den pågældende lokalitet, der er selvstændigt opført i databasen med oplysninger om koordinater, art (by, borg, flod, land osv.) og links både til en GIS-gazetteer og Wikipedia. Den særligt interesserede henvises til projektets hjemmeside, hvor alle oplysningstyperne er defineret, her er det tilstrækkeligt at konkludere, at disse gør det muligt at visualisere stednavnene på kort, og at trække forskelligartede oplysninger ud af databasen. Helt lavpraktisk kan man finde steder, der er omtalt i de østnordiske tekster: fiktive og faktiske. Det er altså muligt at finde alle de tekststeder hvor fx Venedig, Tyskland eller Den hellige Grav optræder. Ligesom det som sagt er muligt at finde adjektiver, sprog- og inkolentbetegnelser og andre stedindikerende ord.

1 I projektgruppen indgår eller indgik (foruden undertegnede) Jonathan Adams, Agnieszka Backman, Jessica Holmlund, Felix Marklund og Alexandra Petrulevich.

2 En breddere præsentation findes i Petrulevich/Backman/Adams (2020).

3 Det skal bemærkes, at korpuset ikke omfatter bibeloversættelserne og de mange diplomer.

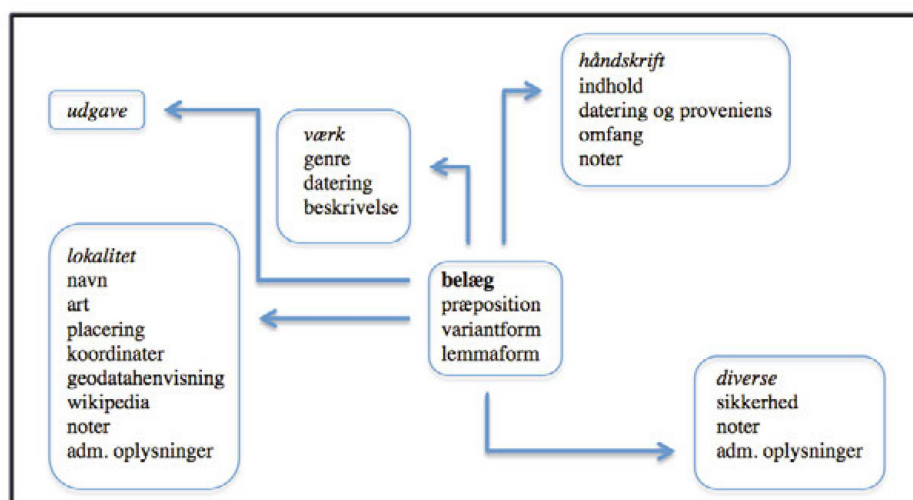

Fig. 1: De forskellige elementer der indgår i databasen. Til hvert belæg er der knyttet oplysningstyper, der igen er knyttet til andre oplysningstyper.

På nuværende tidspunkt (23. juni 2021) rummer databasen mere end 6.500 belæg fordelt på 984 steder uddraget af 94 værker fra 41 håndskrifter, 5 tidlige tryk og 3 middelalderlige runeindskrifter.

Fig. 2: Et udsnit af Norse World's brugergrænseflade, der viser belæg fra Codex Holmiensis K 47 (Stockholm, Kungliga biblioteket). De blå prikker er fra *Eufemiaviserne*, de gule fra håndskriftets øvrige tekster.

Der udestår stadig en lang række tekster – for Danmarks vedkommende også nogle af det meget interessante som *Mandevilles Rejse*, *Karl Magnus' Krønike*, Christiern Pedersens værker og meget af den religiøse litteratur i øvrigt. I forhold til denne undersøgelse af stednavne i K 47 er det naturligvis navnlig den manglende excerpering af *Karl Magnus' Krønike* – hvis motiv og høviske idealer jo delvis falder sammen med ridderromanerne, der kan begrædes. Med udgangspunkt i den litterære stedforskning, vil jeg nu fokusere på et par aspekter af Norse World.

2.2 Narrative udviklinger

I et temanummer af *The Cartographic Journal* om litterær kartografi (2011, 48:4) efterlyser lederskribenterne bl.a. en visualisering af hvordan fiktive steder udvikles over tid:

How a fictional space *gradually evolves*, step by step according to the plotline, by slowly building up a network of settings (this would call for a link between narrative/narrated time and the spatial dimension of a text which is a hugely complex matter). (Piatti og Hurni 2011: 221)

Det er ikke urimeligt at stille lignende spørgsmål til det middelalderlige materiale; hvordan opbygges egentlig litterære rum i fx *Ivan løveridder*? Og ideelt set burde det kunne lade sig gøre at besvare med udgangspunkt i Norse World-projektets materiale, der som sagt også registrerer sidetal. Ja, med det mindre forbehold, at linjenummer ikke opmærkes, og at kun stednavne og stedindikatorer og deres nærmest kontekst gengives. Desuden ligger en egentlig kobling mellem fortalt tid og fortælletid uden for projektets opgave (men er formentlig af mindre interesse for det middelalderlige materiale?). Den egentlige analyse af hvordan stedbeskrivelser udvikles i teksten kræver altså stadig et arbejde af forskeren. Mit umiddelbare indtryk er – for K 47's vedkommende – at lokaliteterne i høj grad anvendes som markører, sproglig dekoration, uden egentlig narrativ drivkraft. Det gælder for eksempel "Barna" (der måske er Verona) i *Hertug Frederik af Normandi*.⁴ I teksten omtales byen ganske vist som "stor" og "dyr" ('herlig, fornem'), men den træder fuldstændig i baggrunden for den turnering, Frederik deltager i der. Til denne kommer også en række riddere fra andre lande, heriblandt

aff bemen kam jen herræ rig
try hwndrede ridder haffde han medh segh

og

ther kommer try c portegalæ
the kwmmæ vidh fuld faa mend talæ

Hverken Böhmen eller portugiserne spiller imidlertid en egentlig rolle i historien. Men de tjener til at illustrere denne indledning:

aff norden och aff vesten
mange stalte fremedhe gieste
aff synden och sa aff østen

4 Citaterne her fra <https://tekstnet.dk/hertug-frederik-af-normandi/9>

mange stalde ridder trøste
 thy kame ther allæ wegne
 jech wil jen diels aff them ap neffne

Dette stykke viser en afgørende forskel fra tekstens svenske forlæg, der ikke omtaler verdenshjørnerne.⁵ De er måske i den danske version at betragte som fyldekalk, men de viser at den danske version af *Hertug Frederik* er sprogligt bearbejdet. Som bekendt er *Ivan løveridder* i K 47 i langt højere grad en bearbejdelse af det svenske forlæg, end tilfældet er for den anden danske oversættelse af denne tekst, i Stockholm K 4 (se fx Bampi 2019). Den dekorative brug af stednavne og andre fremmedord fortjener en dybere undersøgelse, der vil kunne udnytte Norse World's data.

I andre tekster – som fx den religiøse *Sjælens Trøst* – falder det i øjnene, hvor ofte spatialitet *ikke* tematiseres. Når man exciperer, tager man sig i et tænke at et givet tempel, en vis by eller land *kunne* have haft et navn. De vage geografiske henvisninger grunder vel ofte i et forlæg, og hjælper naturligvis til at gøre fremstillingen mere generel: “Thæt skedhe entidh at nogre godhe mæn the sæyldo oc como til et land oc lagho thær længe bœrfaste fore” (Nielsen 1937–1952: 93). I dette tilfælde savner også den middelnedertyske version, der udgør en del af grundlaget for den svenske (og dermed danske) tekst, en lokalisering: “Dat geschach to eyner tijd, dat lude segelden ouer mer vnde quemen to eyneme lande, dar vntuel en de wint” (Schmitt 1959: 236). Men andre beretninger har netop henvisninger til en by: “en stath het lucha” (Nielsen 1937–1952: 74), der nævnes en passant og ikke umiddelbart ses at tjene noget narrativt formål. Stedet optræder ikke i den middelnedertyske *Seelentrost*, der har en helt anden – kortere – indledning til dette eksemplum om *Amicus og Amelius* (Nielsen 1937–1952: 73–88). Det er interessant, fordi den nordiske version af denne vidt udbredte historie om to venners prøvelser og gensidige kærlighed (se fx Winst 2009) i modsætning til andre tekstdele i *Sjælens Trøst* har en meget høj geografisk forankring. Et forhold, der altså måske er en nordisk tilføjelse til teksten. I denne histories gammeldanske version optræder disse i alt 50 belæg (alfabetiseret og i gammeldansk normalform): “alvernensis” (5 gange), “berikan” (bis), “Berikano” (7 gg.), “Frankerike” (6 gg.), “Italia”, “Lateran”, “long-barth”, “Luca”, “Melan”, “Paris” (4 gg.), “Rom” (12 gg.), “romere” (bis), “Sancti Albini ok Sancti Eusebii”, “Sancti Petri”, “Sankte Peters Kirkje”, “Sankte Salvators Kirkje”, “Secanan-floth”, “thythisk” (bis), og det er muligt at historien om Amicus og Amelius kan bruges som eksempel på gradvis opbygning af litterære rum hvad angår nogle af de mere frekvente heraf, omend man omvendt kan have en formodning om, at fx Rom optræder temmelig uspecificeret. Men også dette må henstå til videre forskning.

2.3 Rumopfattelser

Mens man kan lave mange interessante søgninger i databasen og også kan få flotte visualiseringer af teksternes stednavne, er der en detalje, som ikke umiddelbart besvares. Det handler om den rummelige opfattelse i middelalderen. Ved anakronistisk at benytte GIS-tagging og moderne kort kommer vores verdensbillede til at stå i vejen for visualiseringen af middelalderens. Vi vil hævde, at det er et hermeneutisk grundvilkår, hvortil

5 Petrulevich (under udgivelse).

kommer, at langt de fleste af de undersøgte tekster netop ikke tematiserer rum eller afstand. End ikke den mest lokale af teksterne – *Vejleder for Pilgrimme*, der udførligt beskriver helligsteder i Jerusalem og omegn – er helt præcis i sin angivelse af afstand og position.

Men altså: hvad siger omtalen af et stednavn i fx *Ivan løveridder* om den rumlige opfattelse i middelalderen? Hvis ikke rejsen til stedet omtales, siger det vel ikke så meget. Og hvis ikke den rejsende (eller stationære) person, der er knyttet til stedet omtales, får man ikke mulighed for at undersøge oplevelsen af stedet – i det omfang stedbeskrivelser i den østnordiske litteratur overhovedet følger de i teksten handlende personer og ikke den alvidende fortæller. Her kunne en sammenstilling af jeg-formede fortællinger (*Mandeville*, *Rimkrøniken*) og fx K 47 formentlig være interessant.

Norse World afstår altså fra at excerperere, hvilke agenter, der er knyttet til rejser, og i det hele fra at registrere om et stednavn optræder i en gengivelse af en rejse. Men projektet registrerer, hvilke præpositioner der er knyttet til de excerperede stednavne. De direkte præpositioner (“til”, “fra”, “af” osv.) kan antyde en rejse, men gør det ikke sikkert (navnlig *af* er i denne forbindelse tvivlsom). For at foretage litterære undersøgelser af fx rumslighed eller opfattelsen af enkelte steder kræver det altså, at forskeren går til kilderne selv. Men igen: Norse World tilbyder en nem og pålidelig indgang til disse.

3 Nogle forskningsperspektiver

3.1 Betydningsforskelle

I den førnævnte leder i *The Cartographic Journal* efterlyses også en illustration af betydningsforskelle mellem steder (Piatti/Hurni 2011: 221). Hvis man tør forudsætte at betydningsfuldhed korrelerer med kvantitet, vil en sådan illustration let kunne uddrages af Norse World. Men det skal man nok være påpasselig med at hævde meget absolut. Ser vi på *Hertug Frederik af Normandi* fx, fremgår det, at Irland som topscorer optræder 12 gange, Normandiet og England hver 10 gange, Skotland 9 gange, og Frankrig 5 gange. Mens der er en selvstændig pointe i at teksten foregår mange andre steder end i Normandiet, vil man nok nødtigt konkludere at Irland er mere “betydningsfuld” end fx Normandiet. Men man kan se, at hovedparten af tekstens steder (46 ud af 70) befinder sig i det vesteuropæiske område: Irland, Storbritannien, Frankrig.

Og man kan måske tillade sig at slutte omvendt, at fx tekstens ene belæg på Gascogne har perifer betydning. Henvisningen hertil falder i opremsningen af gæster til Frederiks bryllup:

ther kam jen grewe aff askomyn
han war alt jen herræ fyn
c ridder haffdæ han medh sæg
han kam alt sa kosteligh⁶

6 <https://tekstnet.dk/hertug-frederik-af-normandi/13>

Her nærmer vi os noget der minder om Seebergcitater jeg indledte med; Gascogne – der i den danske tekst er forvansket, den fsv. har *gaskonia* – bruges formentlig ikke til andet end et rim og til at give stedet en vis fornemhed.

3.2 Frekvens og distribution

I forlængelse heraf kan man også sammenligne teksterne indbyrdes. Sammenligner man fx inventaret af registrerede steder i *Den kyske dronning*, *Hertug Frederik* og *Flores og Blanseflor*, bliver det klart, at der er geografisk markante forskelle. *Den kyske dronning* nævner 4 forskellige steder: Polen, Bøhmen, Rom og Den hellige Grav. De to sidste nævnes hver én gang, mens Polen optræder 10 gange, Bøhmen 16, begge navnlig i forbindelser som “kongen af Polen”. Det dominerende central-østeuropæiske fokus i *Den kyske dronning* modsvares som sagt af en dominerende vesteuropæisk dominans i *Hertug Frederik*, med Indien som eneste afviger. Billedet er mere broget i *Flores og Blanseflor*, ikke kun fordi de østligste punkter, i Irak, optræder flere gange, men også fordi både vesteuropæiske og sydeuropæiske steder omtales.

Men hvordan forholder antallet af steder sig til teksternes længde? Er der større sted-tæthed i *Hertug Frederik* end i *Den kyske dronning*, eller skyldes forskellen at den første tekst er længere? Det fremgår af denne oversigt at *Hertug Frederik* har samlingshåndskriftets højeste stedtæthed, men altså også at der ikke er en forbindelse mellem tekstens længde og antallet af belæg.

Tekst	Antal belæg	Antal vers	Belæg pr. vers
<i>Ivan løveridder</i> (*)	26	6345	4 ‰
<i>Hertug Frederik af Normandi</i> (*)	70	2359	30 ‰
<i>Dværgekongen Laurin</i>	12	882	14 ‰
<i>Persenober og Konstantianobis</i>	11	1590	7 ‰
<i>Den kyske dronning</i>	29	1238	23 ‰
<i>Flores og Blanseflor</i> (*)	44	2085	21 ‰

Fig. 3: Fordelingen af belæg på K 47's tekster. De tre *Eufemiaviser* er markeret med asterisk.

Oversigten viser også at der ikke er noget entydigt billede af stednavnenes tilhørsforhold til høviskhed. Man kunne måske forestille sig at der gik et skel mellem *Eufemiaviserne* og de øvrige, svarende til den forskel på ordforrådet, Marita Akhøj Nielsen har beskrevet i en metodisk nybrydende artikel (2017). Men noget ligende lader sig ikke vise her. Tværtimod: De tre *Eufemiaviser*, *Ivan løveridder*, *Hertug Frederik af Normandi* samt *Flores og Blanseflor*, omfatter både den tekst der har højest og den der har lavest stedfrekvens. Gennemsnittet for *Eufemiaviserne* er 13 ‰ for de øvrige: 14 ‰. Man kan altså ikke drage den kvantitative konklusion, at et stort indhold af stednavne er en særligt høvisk parameter.

Derimod kan det formentlig svare sig at se kvalitativt på forholdet: hvilke stednavne medtages i *Eufemiaviserne*, hvilke i de øvrige tekster?

En søgning på samtlige steder i de to grupper viser markante forskelle. Af figur 2 ovenfor, der ikke tager højde for de fiktive steder, fremgår det hvor *Eufemiavisernes* belæg peger hen (de blå prikker), og hvor de specifikt danske teksters stednavne er belagt. De specifikt danske tekster vidner om et mere centraleuropæisk centreret verdensbillede, mens *Eufemiaviserne* ikke blot har langt flere belæg (140 mod 52), men også en større spændvidde; *Eufemiavisernes* belæg ligger i 12 moderne stater, de øvrige i 6; de specifikt danske tekster har ét belæg uden for Europa, nemlig Den hellige Grav. *Eufemiaviserne* har 12 asiatiske forekomster.

Hertil kommer yderligere to kvalitative forskelle mellem *Eufemiaviserne* og de øvrige tekster i K 47. For det første er det bemærkelsesværdigt at kun *Eufemiaviserne* indeholder hvad vi har kaldt fiktive steder, altså sådanne steder der ikke har grund i den virkelige verden. Det gælder eksempelvis:

then ther thiente koningh artus | dauligh poo karildos hus (*Ivan løveridder*)⁷
 jnghen hws i thette rige | maa segh wedh karlefinth lige (*Hertug Frederik*)⁸
 til drwsenborigh then gode stad (*Flores og Blanseflor*)⁹

Fiktive steder er altså endnu et træk der – ved siden af det høviske ordforråd – udpeger *Eufemiaviserne* i forhold til de andre tekster i K 47.

Den anden forskel gælder stedernes arter. I *Eufemiaviserne* anvendes ud over stedsbetegnende adjektiver, inkolent-, sprog- og møntbetegnelser, navne på en lang række forskellige slags lokaliteter: borge (alle fiktive), en kirke (i Santiago de Compestela), byer, lande, marker, skove, huse, et bjerg (fiktivt), et bjergpas, områder, floder, et stræde og en dal. I alt 17 forskellige typer i dette projekts typologi. Dette inventar er meget mindre i de specifikt danske tekster, der rummer adjektiver og inkolentbetegnelser, byer, lande, et fort (Berner Kluse), en grav (den hellige) og regioner.

4 Afslutning

Jeg nævnte, at omtalen af den italienske by Luca ikke synes at have et narrativt formål i *Sjælens Trøst*, og at Gascogne i *Hertug Frederik af Normandi* blot tjener som pryde; man kan naturligvis ikke på 600 års afstand fastslå, hvilke konnotationer middelaldersvenskere og -danskere havde til disse steder. Men vi kan med projektet her indsamle de spatiale referencer som et grundlag for en sådan bedømmelse, som et fundament for en beskrivelse af den middelalderlige omverdensopfattelse. Hermed skabes et yderst brugbart arbejdsredskab for den fremtidige udforskning af den fornsvenske og gammeldanske litteratur. At Norse World kan bruges som grundlag for spændende forskning, har ikke mindst min kollega Alexandra Petrulovich vist i en række undersøgelser, hvoraf jeg navnlig vil fremhæve én, der med udgangspunkt i to svenske tekster, *Sjælens tröst* og *Erikskrönikan*,

7 <https://tekstnet.dk/ivan-loeveridder/2/1>

8 <https://tekstnet.dk/hertug-frederik-af-normandi/2>

9 <https://tekstnet.dk/flores-og-blanseflor/1>

påviser interessante mønstre i teksternes konstruktion af spatiale forhold (Petrulevich: under udgivelse).

Litteratur

- Bampi, Massimiliano (2019). "Yvain i dansk språkdrækt: hövvisk litteratur i det senmedeltida Danmark". I: Boeck, Simon Skovgaard/Vrieland, Seán D. (red.). *A Copenhagen Miscellany. Studies in East Norse Philology* (= Universitets-Jubileets danske Samfunds skriftserie 599). København: Selskab for Østnordisk filologi og Syddansk Universitetsforlag, s. 215–233.
- Nielsen, Marita Akhøj (2017). "The Vocabulary of Chivalry in Old Danish Romances". I: Adams, Jonathan/Bampi, Massimiliano (red.). *Beyond the Piraeus Lion. East Norse Studies from Venice* (= Universitets-Jubileets danske Samfunds skriftserie 594). København: Universitets-Jubileets danske Samfund og Syddansk Universitetsforlag, s. 123–138.
- Nielsen, Niels (udg.) (1937–1952). *Sjælens trøst (Siæla trøst)*. København: Schultz.
- Piatti, Barbara/Hurni, Lorenz (2011). "Editorial. Cartographies of Fictional Worlds". I: *The Cartographic Journal*, 48:4, s. 218–223.
- Petrulevich, Alexandra/Backman, Agnieszka/Adams, Jonathan (2020). "Medieval Macrospace Through GIS: The Norse World Project Approach". I: *Cartographic Journal* 57:1, s. 18–27 (<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00087041.2019.1596341>).
- Petrulevich, Alexandra (under udgivelse). "The multi-layered spatiality of the Global North: Spatial references and spatial constructions in medieval East Norse literature". I: *The Medieval Globe*.
- Svendsen, Hanne Marie (1966). *Romanens veje. Værkstedssamtaler med danske forfattere*. København: Rasmus Fischer.
- Winst, Silke (2009). *Amicus und Amelius. Kriegerfreundschaft und Gewalt in mittelalterlicher Erzähltradition* (= Quellen und Forschungen zur Literatur- und Kulturgeschichte 57 [291]). Berlin og New York: De Gruyter.

Links

<https://norseworld.nordiska.uu.se/> (25.6.2021)

<https://www.uu.se/en/research/infrastructure/norseworld/> (25.6.2021)

<https://tekstnet.dk/> (25.6.2021)

